

Lauaxetaren poesiaren gune batzuk

JON KORTAZAR

Etor Argitaletxeak 1974. urtean Santi Onaindia saiatuaren ahaleginez agertu zuen Esteban Urkiagaren (1905-1937) *Lauaxetaren Olerkiak* deituriko liburuari sarrera jarri zion Luis Arostegik eta atari horri "Lauaxetaren poesi-gunetarantz" jarri zin izenburua. Luis Arostegiren baimenarekin antzeko izenburua jarri diot nire sarreratxo honi. Gune kontuak aipatzen direnean ez da izaten alde handirik gune batzuen deskribapenetik beste gune batuen deskribapenera. Kontatzeko moduak desberdinduko gaitu beharbada. du

Beti pentsatu izan dut kultura alorrak ezin direla bananduz aztertu. Kulturak baditu garai bat definitzeko bere zeinu isobarikoak: hau da, momentu batean sortzen dira une kulturalak eta haiek biltzen direnean agertzen da garai bateko kulturaren aurpegia. 2005. urtean Lauaxetaren jaiotzaren ehungarren urtea ospatu zenean, eta orduan bai ospatu zela, ospatzekoa delako poeta baten jaiotza eguna, eta ez aurten egiten dugun bezala bere heriotza penaz gogoratu, Sabino Arana Fundazioak hari buruzko erakusketa baten gidoia enkargatu zidan. Agian, ahaztua zen alor xume bat osatu nuen, Lauaxeta eta bere garaiko pintoreen arteko elkarrizketa osatuz. Argigarria da Lauaxetaren poemak garaiko pintoreen margoak ikusiz irakurtzea. Badago bien arteko korrante berezi bat, oso argia, oso berezia dena.

Gaurko honetan, elkarrizketa horrekin jarraitu nahi nuke, eta bere garaiko edo inguruko margolariek egin zituzten irudiekin lotu nahi nituzke poetaren irudiak.

Lauaxetaren poesia norbaitekin erkatzekoa bada, Aurelio Arteta (1879-1940) pintorearen lanarekin lotuko nuke nik, zalantzarik gabe. Lauaxeta baino hainbat urte, 25 zehazki, zaharragoa izan arren, bien artean badago lotura bat, bai gaietan eta bai haien tratamenduan agertzen dena. Niri Artetaren lanetan asko gustatzen zaidana "Idilio

en los campos de sport” da, Athletic-eko Pichichi joklariaren irudi hura.¹

Margoa begien bistan ez bagenu ere, nahikoa izango genuke izenburuaren azterketa xume bat, margolariaren eta idazlearen artean dauden loturak antzemateko: “Idilio en los campos de sport”. Alde batean maitasuna dago, baina maitasunaren izendapen zaharra, ez erotikoa, “idilioa”, landa eta lur-eremuarekin lotua dagoen kontzeptua, agian literatura-generoen artean aipamen zaharkitua; “maitasun-unea” hobe litzateke, “idilioa” baino, azken batean antzinate latindarra aipatzen duen kontzeptua baita. Bestetik, “sport”, hitza ingelesez, industrializazioarekin batera zetorren modernizazio baten sinboloa. Londoneko Olinpiadak jokatzeko diren egunetaraino zabaldu zaigun kontzeptua. Garai baten definizioa.

Horrela ikusten dut nik Lauaxetaren poesia, klasizismo latindarra ahaztu gabe, bere heziketa literarioak agindu zion bezala, eta beste alde batetik, modernitateari lotua, ez “modernitate saio” bati, modernitate barneko kontraesanei baino. Garbiago esateko, modernitatearen alde kontserbatzailean kokatzen da Lauaxetaren poesia; modernoa da, baina bere alde kontserbatzailea oso ondo adierazita dago; ez alferrik Federico García Lorca (1898-1936) aipatzen duenean, haren poesia herrikoia maite du batez ere, *Canciones* (1927) eta *Romancero Gitano* (1928).

Modernitate kontserbatzailea izango litzateke Esteban Urkiagaren poesiaren lehen gunea. Idilikoa da berak egiten duen paisaiaren deskribapena, eta bakez beterik agertzen dira hango pasealekuak, nahiz eta noizbait tragediarentzako toki izan paisaia hori. Haizea hozkirria da, bakea nagusi da pinudietan, eta artaldeak “be-beka doaz”.

Mungiako poetak maite ditu pinudiak, maite urre gorritz sartzen den eguzkia, eta urrezuriz diz-diz dagoen ilargia. Esteban Urkiagaren poesia aldakorra da, azken baten poeta gazte baten obraz hitz egiten dugu, oso denbora laburrean argitaratua, eta klasizismoaren, neoklasizismoaren, erromantizismoaren, parnasianismoaren, neobarrokoaren eta modernismoaren bideetatik dabil. Baina bere gune nagusia, irudimenaren kabea, nik uste, modernismoa da poetak berak *Atardeceres* gisa itzuli zuen *Arrats beran* liburuan. Juan Ramon Jimé-

[1] (Irudia ikusteko: <http://www.foroxerbar.com/viewtopic.php?t=10721>)

nezen (1881-1958) lehen aroan oinarrituriko poesia bat, *Pastorales* (1903-1905) edo *Baladas de primavera* (1907) obrak bezalakoez osatua, azken mementoan Manuel Machadoren (1874-1947) eraginarekin jarraitu zuen, eta horren *El mal poema* 1909koa da, *Los cantares* aldiz, 1905ekoa; Federico García Lorcaen eragina ere bazuen, Francisco Villaespesa (1877-1936) ahaztuaren obra ere ageritzen (haren *La copa del rey de Thule* 1900koa da), Rafael Albertiren (1902-1999) obraren zantzua ere nabaria zen moduan. Joera kontserbatzaileaz hitz egiten dugularik, kontuan hartu beharko genuke, ekintza kulturalen borrero nagusia den kronologia. Arteta 25 urte zaharragoa zuen Lauaxetak, García Lorca garaikidea, Juan Ramon Jiménez, ordea, 1881. urtean jaiotako poeta zen. Bere garaiko lanetara hurbildu bazen ere, mende hasierako estetika maite zuen Esteban Urkiagak, eta ikusi dugu maite zituen zenbait liburu bere jaiotza urtearen inguruan agertu zirela. Eta Jose Ariztimuñok, Aitzolek, herri poesiaren eta poesia landuaren arteko zubia proposatu zuenean euskal poesiaren bide nagusi gisa, modernismoaren (edo Espainiako sinbolismoaren) proposamena jarraitzeko bidea ematen ari zen. Hain ongi lotu zen bide horretara gure poeta mungiarra, non García Lorcaen bidea aukeratu zuen, herria eta aristokrazia estetiko lotu zuen Juan Ramón Jiménezek zehazturiko estetika jarraitzeko asmoz. Berak ere herrikoa izan nahi zuen, aristokrata izateari utzi gabe, "minorien gurtzaile nauzu" idatzi zuen poeta bizkaitarrak.

Bigarren gunearen estetikan sartu gara jada. *Arrats beran* liburu herrikoitasunez beterik dago. Herriko generoek, batez ere erromantzeak eta baladak, osatzen dute erregistro poetiko nagusia. Herri estetikaz, batez ere bertso zaharrez, osaturik dago ahapaldiaren egituraketa eta forma, baina batez ere herriko pertsonaia anonimoek, herriko tipoek osatzen dute bere pertsonaien unibertsoa, herrikoak dira eta bere ogibidez ezagutu ditugu: Txo moskortuba, txiriboginaren alabea, burtzaina, españartxu gaztea, mendigoizalea, artzaina.

Edo poetaren begia herri jaietan jartzen da, eta "Maiatzeko kantua" osatzen du, erromeria bateko giroa agertu nahiz, urte batzuk lehenago Aurelio Artetak adierazi zuen moduan "Hacia la romería" edo "En la romería. 1" ². Nik ere, Kirmen Uribek bezala, maite dut

[2] (Irudia ikusteko:
<http://www.museobilbao.com/catalogo-online/en-la-romeria-1-82531>)

Artetaren lan hori. Hor ere idilioa presente dago, eta, emakumeen janzkeran, zaharraren eta berriaren arteko zubia.

Herri tipoen edo arketipoen agerpena ez zen arraroa garaiko poesian, azken batean, Rafael Albertiren libururik ezagunena garai hartan *Marinero en tierra* (1925) deitzen da, eta arketipo baten inguruko liburua da. Aitzolek etorkizunerako euskal poesiaren gai gisa, herriko tipoak nahi zituen: dantzariak, pilotariak, bertsolariak... eta poesiaren formaren gune gisa kopla zaharra maite zuen. Lauaxetaren poesian, behintzat, ez dira hain tipo ezagunak agertzen, eta, kanpoko eraginen edo intuizioaren arrakasta gisa jo dezakegu poeta bizkaitarrak egin zuen tipoen erabilpena: gurtzaina, espetxekoa, oraingo maitariak, itsaslapurra, itsastarra, artzaina, abeslaria, eta sineste bakoa ahaztu gabe, modernitateari egindako keinu nabaria. Lauaxetaren tipoek usain literarioagoa dute, zalantzarik gabe. Eta kostaldean bizi diren emakumeen mina, lehorrean geratzen direnean agur egienez direnei:

“Itxas-ertzeko maite-miñak
Zenbat itxaro-orduz egiñak!
iOrra or berein zapi zuri
Agur baten uso-dardara
Euren gora berak dirudi” (AB, 62).

nola ez ekarri gogora horren harira Artetaren beste margolan hura, “La despedida de las lanchas”.³

Gorago Lauaxetaren joera kontserbatzaileez hitz egin dugu, eta poetak eredu gisa harturiko poeten lanak eta horien kronologia aipatu ditugu joera horren froga nagusitzat. Beste froga bat ere badago: Lauaxetak *Arrats beran* idatzi edo argitaratu zuenerako, aipaturiko poetak surrealismoaren bidetik ziren, bai García Lorca, bai Alberti. Abangoardiaren zantzu gutxi, oso gutxi ditugu Lauaxetaren obran (Lizardirenean ez dut bat bera ere ezagutzen), abangoardia, azken batean, Lauaxetak onartzen ez zuen ideologia komunista baten estetika baitzen. Beraz, estetika hori jarraitzeko, azken batean azpian zuen ideologiaren jarraitzailea izan behar zen.

Baina Lauaxetak surrealismoaren (agian, zantzu txiki-txikia dago liburuetan sartu ez zuen poema batean, baina berea denik ere ez

[3] (lrudia: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/14925>)

dago garbi) aipamenik egiten ez badu, bai egiten duela futurismoarena, azken batean bere pentsamendu mundutik hurbilago zegoen ideologia baitzen.

“Langile eraildu bati” poeman poeta bizkaitarrak bertso berezi bat idatzi zuen:

“Nerbioi ertzok- tranbi dardara”.

Hainbestetan erabili izan zuen metafora zuzenaz Nerbioi ibaiaren industrializazioaren giroa, tranbiaren dardararen bidez adierazi zuen. Metaforak antz handia du Marinetik aipaturiko “orroetan den autoa”, “bular zabaleko tren makinak” irudiekin. Aipu futuristazale hori da *Arrats beran* liburuan dagoen abangoardiako aipu bakarra, baina Marinetti ekarri badut hitzera, ez nuke ahaztu nahi, Lauaxetaren poesian eta Aurelio Artetaren pinturaren artean dagoen elkarrizketan, Artetak ere agertu zituela tranbiak bere obran. “Cuatro caminos” (1917-1919) deituriko margoan hiru agertzen dira⁴, baina esanguratsua da “Calle de la Estación. El Arenal” deituriko margoa, 1920. uretan pintatu zuena.⁵ Margoa ikusi eta Lauaxetaren metaforaren indarra izango dugu begien aurrean.

Hirugarren gunea, ez da zalantzarik, “misterioa” da, “zadorra” Lauaxetak erabili zuen moduan. Poeta modernista guztiek nahi zuten hizkera poetikoaren bidez, “misterioa” agertu, beste munduan zen edertasuna, ontasuna eta egia, burgesiak eta diruak itoriko gizarte bati idealismoaren bidea erakutsi. Jakina da poema liburuetan lehen-dabiziko poemak manifestu moduan agertu ohi dela, poetaren asmoen berri eman ohi duela. Irakur dezagun *Bide barrijkak* liburuko lehen poema: “Gexorik nago”:

“Zer dodan ez dakit, baina gexo nago:
Gorputza aul daukot, gogua ariago.
Arratsari nago..., itxas urdiñari,
Lanari el-ezin, soilik ametsari”.

Hor dugu modernisten “ennui” famatuaren euskal definizioa. Poetak bere burua egin ezinean aurkitu du. Ez daki zergatik, baina asperturik dago, gaixo, eta beste zerbait nahi du. Ezin du lanik egin, ametsetan soilik dago bere buruari, arratsari begira, itsaso urdinari.

[4] (Irudia: <http://es.wahooart.com/A55A04/w.nsf/Opra/BRUE-8BWNAC?OpenDocument&Click=>),

[5] (<http://en.wahooart.com/A55A04/w.nsf/OPRA/BRUE-8BWN8C?OpenDocument>)

Kuriosoa da baina lehen liburuko lehen poeman bigarren liburuko izenburua, gaia agertu zaigu. Itsaso urdinak badauka misterioekin lotura bat, gorago aipatu dugun "Itxas ondokoena" poeman aipatzen da itsasoaren misterioa:

"ta ibilkorra dozu gogua [...]
Barriz zagoz uñai begira
iDeiren bat dantzuzu barruban" (AB, 62)

Edo "Ondartza" (AB, 60) deituriko poeman ere esan zuen garbi:

"Bixitza onek itxasua dirudi".
Eta garbiago adierazi zuen poetak:
"Zador baten igerian nabil".

Itsasoa misterioaren metafora bada, zerena da arratsa? Antzeko esanahia du irudimen modernistan. Arratsa eta egunsentia une ego-kiak dira zehaztugabetasuna adierazteko, errealitatetik at, idealaren mundura igarotzeko. Juan Ramon Jimenezek adierazi zuen bezala, giza sentipenaren sortze orduan giroak eragin zuzena da, eta giroa aldatzen den neurrian aldatzen da sentipena. Lauaxetak ere irudimen horrekin jolastu zuen, arratsarekin, arrats beherarekin; Adolfo Guiardek ere asmatu zuen arrats bera margoz lantzea bere hainbat pinturatan.⁶

Arrats beheraren argitan ez da aski garbi ikusten zer agertu duen pintoreak margoan. Irudiak irakurketaren bidea eman du, zabaldu ditu irudimenaren ateak eta gogoa "arratsari dago... itsas urdiñari", azken batean urdina eternitatearen kolorea baita modernismoan.

Eta eternitatea da poetak maite duen misterioa, heriotzatik irte-
teko atea:

"iNatzan lotan zabal neurgian
Erijotz-uin otzak naruan!" (AB, 60).

[6] (Irudia:
http://www.w.cobaf.org/imagenes/Fotos_Expo_PAISAJES/Expo_PAISAJES.htm)